

O. TOMASZ GAŁKOWSKI C.P.
UKSW, Warszawa

NAUKA RELIGII W SZKOŁACH W *LIŚCIE OKÓLNYM* KONGREGACJI WYCHOWANIA KATOLICKIEGO

Kongregacja Wychowania Katolickiego w dniu 5 maja 2009 r. wydała *List okólny do przewodniczących Konferencji Episkopatów o nauce religii w szkole*¹. Dokument ten nie posiada odrębnego tytułu. Została mu nadana forma listu okólnego, w którym Kongregacja podejmuje problematykę dotyczącą nauki religii w szkołach.

W zakreślonym w tytule zagadnieniu, którego *List* dotyczy, należy zwrócić uwagę na dwa istotne zagadnienia. Pierwsze z nich związane jest z jego adresatami. Są nimi przewodniczący Konferencji Episkopatów, nie zaś poszczególni biskupi diecezjalni oraz ci, którzy stoją na czele innych jednostek organizacyjnych Kościoła zrównanych z diecezją². Można zatem wnioskować, że problematyka podejmowana w *Liście* posiada znaczenie w odniesieniu do wiernych znajdujących się na terytorium podległym Konferencji Episkopatu. Może to być terytorium jednego kraju, obejmujące wszystkie Kościoły partykularne lub, zgodnie z przepisami prawa, terytorium mniejsze, obejmujące tylko niektóre Kościoły partykularne, ewentualnie terytorium większe, skupiające Kościoły partykularne istniejące w różnych państwach. Zaadresowanie *Listu* do przewodniczących episkopatów oznacza zatem, że kwestie dotyczące nauczania religii w szkołach nie stanowią jedynie problematyki poszczególnych Kościołów partykularnych oraz nie dotyczą rozwiązań regulujących nauczanie religii w szkole w ramach tychże Kościołów.

Biorąc pod uwagę fakt, że „Konferencja Episkopatu z ogólnej zasady obejmuje zwierzchników wszystkich Kościołów partykularnych tego samego kraju, zgodnie z przepisem kan. 450”³, należy wnioskować, że problematyka podjęta

¹ *Lettera circolare ai presidenti delle conferenze episcopali sull'insegnamento della religione nella scuola* [dalej: *List*], *Communicationes* 51(2009)2, s. 317-325.

² Por. kan. 368 KPK.

³ Kan. 448 KPK.

w *Liście* dotyczy różnych elementów nauczania religii w szkołach w ramach całości procesu kształcenia i nauczania młodych obywateli danego państwa. Jeśli Kongregacja zwraca się do przewodniczących episkopatów, to tym samym podkreśla, że Kościół w danym państwie powinien zatroszczyć się o religijną edukację osób wierzących w szkołach w ramach wspólnych uzgodnień z władzami danego państwa. Poza tym, Kongregacja – podając motywy napisania *Listu*, które kolejno przedstawię – zwraca uwagę, że nie chodzi jej o opisanie aktualnego stanu nauczania religii w szkołach, gdyż wtedy mogłaby się zwrócić jedynie do przewodniczącego odpowiedniej Konferencji Episkopatu znajdującej się na terytorium konkretnego państwa, lecz pragnie ponownie wskazać i przypomnieć zasady dotyczące nauczania religii w szkołach, o których urzeczywistnienie powinien się starać Kościół we wszystkich państwach.

Drugie zagadnienie, pojawiające się w sformułowaniu nazwy dokumentu, dotyczy szkół, w których prowadzone jest nauczanie religii. Nie są to jedynie wyznaniowe szkoły katolickie. Ponieważ dokument nie precyzuje rodzaju szkół, w których prowadzone jest nauczanie religii, należy uznać, że dotyczy on nauki religii we wszystkich szkołach, znajdujących się na terenie państwa, w których istnieje obowiązek jej nauczania.

Ze sformułowania nazwy dokumentu i zaznaczonej w nim poruszanej tematyki wynika, że dotyczy on ponownego przypomnienia zasad dotyczących nauczania religii we wszystkich szkołach, gdzie nauka ta powinna istnieć. W realizację sposobu, form i treści nauczania powinien włączyć się w danym państwie Kościół, przypominając o istniejących zasadach lub starając się doprowadzić, we wzajemnych rozmowach między nim a państwem, do takich rozwiązań, które będą odpowiadały naturze i celowi przekazywania wiedzy religijnej w szkołach.

1. MOTYWY I CEL WYDANIA *LISTU OKÓLNEGO*

Motywy wydania *Listu* w sprawach dotyczących nauczania religii w szkołach zostały wyraźnie przedstawione na początku dokumentu. Kongregacja stwierdza, że natura i cel nauczania religii w szkole stały się przedmiotem dyskusji. Dyskusja oznacza uczestnictwo przynajmniej dwóch podmiotów. Jednym z nich jest zatem Kościół, skoro występuje z przypomnieniem swoich zasad, a z drugiej strony różnego rodzaju ugrupowania istniejące w danym państwie (osoby niewierzące, agnostycy, wierzący niekatolicy, partie i grupy polityczne), których głos brany jest pod uwagę przez władze państwowe. Kościół stoi na gruncie zasad, które zostały określone na Soborze Watykańskim II, zwłaszcza w Deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis* i następnie były przypomniane w wielu dokumentach watykańskich. W oparciu o te zasady Kościół troszczył się, by w szkołach w danym państwie mogło istnieć nauczanie religii. Jeśli zatem nauczanie religii w szkołach, wobec istniejących rozwiązań, stało się dys-

kusyjne, oznacza to, że ze strony drugiego partnera dialogu pojawiły się nowe argumenty, w oparciu o które będzie starał się regulować nauczanie religii w szkołach inaczej niż dotychczas. Niestety, w samym *Liście* argumenty te nie zostały przez Kongregację przedstawione. Można je odczytać w kontekście całości dokumentu na zasadzie wnioskowania przeciwnego z argumentów, które są właściwe dla Kościoła i które w *Liście* przypomina.

Teoretyczna dyskusja, która się pojawiła, posiada swoje praktyczne skutki, na które uwagę zwraca Kongregacja. Dostrzega ona, że konsekwencją dyskusji są w niektórych przypadkach nowe państwowe regulacje prawne, które zmierzają do zastąpienia nauczania religii w szkołach inną formą nauczania dotyczącą zjawiska religijnego. Nauczanie religii jest redukowane lub zastępowane przekazywaniem wiedzy o charakterze międzywyznaniowym lub etyką czy kulturą religijną. Jednocześnie Kongregacja podkreśla, że zastępowanie religii inną formą przekazu wiedzy w obrębie rzeczywistości religijnej dokonuje się także wbrew wyborom, które podejmują rodzice i Kościół w odniesieniu do formacji i wykształcenia nowych pokoleń. Z tego sformułowania wynika, że nowe państwowe regulacje prawne naruszają prawo rodziców i Kościoła do wyboru tej formy wychowania i kształcenia dzieci i młodzieży, która jest zgodna z wyznawaną przez nich wiarą katolicką. Kongregacja nie odnosi się do sytuacji w państwach, w których istnieją silne głosy domagające się usunięcia nauczania religii w szkołach argumentujące ten zamysł świeckością państwa i szkoły.

W kolejnym akapicie *Listu* Kongregacja przedstawia cel jego wydania. Sformułowanie użyte w tekście jest bardzo stanowcze. Kongregacja nie tyle przypomina, co raczej uważa za konieczne, ze względu na sytuację opisaną powyżej, ponowne wskazanie kilku zasad, które Kościół w swoim nauczaniu pogłębił od czasów soborowych. Zasady te dotyczą: 1) roli szkoły w katolickiej formacji nowych pokoleń; 2) natury i tożsamości szkoły katolickiej; 3) nauczania religii w szkole; 4) wolności wyboru szkoły i wyznaniowego charakteru nauczania religii.

W ostatnich sformułowaniach *Listu* Kongregacja stanowczo podkreśla swoje stanowisko w kwestii nauczania religii w szkołach. Wyraża przekonanie, że przedstawione przez nią zasady przyczynią się do coraz głębszego zrozumienia zależności pomiędzy wychowawczym zadaniem Kościoła a pragnieniami ze strony państw zapewnienia rozwoju społeczeństwa sprawiedliwego i respektującego ludzką godność.

2. STRUKTURA *LISTU*

Po krótkim wstępie Kongregacja przedstawia, w poszczególnych częściach *Listu*, zasady dotyczące nauczania religii w szkołach. Pierwsza część *Listu* (nr 1-4) poświęcona została roli, jaką odgrywa szkoła w katolickiej formacji nowych pokoleń. W drugiej części *Listu* (nr 5-9) zostały przypomniane zasady dotyczące

natury i tożsamości szkoły katolickiej, a pośród nich prawo do katolickiego wykształcenia przysługujące rodzinom i samym uczącym się. Ponadto, Kongregacja zwróciła uwagę na kwestie dotyczące zasad pomocniczości i współpracy w wychowaniu nowych pokoleń. Kolejna część *Listu* (nr 10-18) została poświęcona przypomnieniu zasad dotyczących nauczania religii w szkole, z uwzględnieniem jego natury i celu; nauczania religii w szkole katolickiej; nauczania religii katolickiej w aspekcie kulturowym i w odniesieniu do katechezy. W ostatniej części *Listu* (nr 19-20) Kongregacja przypomina zasady dotyczące wolności wykształcenia, wolności religijnej i katolickiej edukacji. Każda część *Listu*, poświęcona poszczególnym zagadnieniom, jest zakończona syntetycznym ujęciem zasad, które były w niej przedstawione i omówione.

3. ROLA SZKOŁY W KATOLICKIEJ FORMACJI NOWYCH POKOLEŃ

Bardzo nośny i znaczący w swoim sformułowaniu jest tytuł pierwszej części *Listu*, przywołany powyżej w podtytule opracowania. Kongregacja zwraca uwagę na rolę szkoły w katolickim wychowaniu nowych pokoleń. W tym sformułowaniu uderza przekonanie, że nie tylko szkoła katolicka prowadzi proces wychowawczy w duchu katolickim, lecz również jakakolwiek szkoła może przyczynić się do katolickiego wychowania dzieci i młodzieży. To przekonanie Kongregacja opiera na integralnej wizji osoby ludzkiej.

Kongregacja zwraca uwagę, że proces wychowania dokonuje się w ramach bardzo szybko zachodzących przemian w obszarze społecznym, ekonomicznym i kulturowym. Ze względu na ich wielość proces wychowawczy powinien obejmować wszystkie wymiary ludzkiego istnienia, dzięki którym człowiek uczestniczy w zmieniających się warunkach życia. Stąd też proces wychowawczy powinien dotyczyć i obejmować w pełni ludzkie cechy fizyczne, moralne, intelektualne oraz duchowe. Całościowe wychowanie dzieci i młodzieży, w wymienionych powyżej obszarach kształtujących ludzką osobowość, powinno mieć na względzie ich czynne funkcjonowanie w życiu społecznym i w związku z tym kształtować coraz doskonalszy zmysł odpowiedzialności oraz umiejętność właściwego korzystania z wolności. Tym samym Kongregacja przypomina zasady wyrażone w *Kodeksie Prawa Kanonicznego* (kan. 795) oraz w *Kodeksie Kanonów Kościołów Wschodnich* (kan. 629) dotyczące katolickiego wychowania, które bierze pod uwagę wszystkie wymiary ludzkiego istnienia, umiejscawiając je w świetle przesłania Chrystusa, przekazywanego w Kościele katolickim.

Podstawą możliwości uczestnictwa każdej szkoły w katolickim wychowaniu jest umiejętne prowadzenie procesu wychowawczego, który będzie brał pod uwagę wszystkie wymiary ludzkiego istnienia tak, jak czyni to Kościół. Ten proces podkreśla wagę wzajemnego powiązania ludzkiej wolności i odpowiedzialności w aktywnym życiu społecznym. Działalność wychowawcza Kościoła zawsze ma

na uwadze „pełną formację osoby ludzkiej w odniesieniu do celu ostatecznego, jak i w odniesieniu do dobra wspólnego społeczności”⁴. Cel ostateczny, jak wynika to z brzmienia cytowanego kanonu, nie znajduje się w opozycji do celu czasowego. Stanowi on punkt odniesienia i motywację dla podejmowanych działań celem realizacji celu doczesnego.

W celu osiągnięcia harmonijnego wychowania, które powinno prowadzić do wspólnego dobra społeczności oraz wolności i odpowiedzialności, Kościół pragnie podjąć współpracę z każdą szkołą. Dlatego też Kościół stoi na stanowisku możliwości nauczania religii w szkołach, dając tym samym dodatkowe motywacje dla podejmowanych procesów wychowawczych. Jan Paweł II zwrócił na to uwagę w adhortacji *Catechesi tradendae*, pisząc: „Myślę również o tzw. szkole bezwyznaniowej i o szkole publicznej. Pragnę gorąco, by w uznaniu najoczywistszego prawa ludzkiej osoby i prawa rodziny, w imię poszanowania powszechnej wolności religijnej, dozwolono wszystkim uczniom katolikom robić postępy w formacji duchowej przy pomocy nauczania religijnego”⁵.

Kongregacja daje zatem wyraz swojej trosce o to, by w procesie nauczania nie zabrakło lub by nie była marginalizowana edukacja moralna i religijna, gdyż taka sytuacja znacznie ograniczałaby wychowanie człowieka, nie obejmując wszystkich jego wymiarów. Wychowanie dzieci i młodzieży „do oceny wartości moralnych wedle prawidłowego sumienia i do przyjmowania owych wartości przez osobisty wybór, a również do doskonalszego poznawania i miłowania Boga”⁶ Sobór określił jako ich prawo. Dlatego też zwrócił się jednocześnie do wszystkich tych, „którzy sprawują władzę nad narodami albo też kierują wychowaniem, aby dzięki ich trosce nigdy nie pozbawiono młodzieży tego świętego prawa”⁷.

Po przypomnieniu prawa dzieci i młodzieży do integralnego wychowania w odniesieniu do realizacji doczesnego i ostatecznego celu ich życia, Kongregacja przypomina obowiązek podjęcia takich form nauczania, które umożliwią realizację całego procesu wychowawczego. Stwierdzając, że proces wychowawczy jest całościowy, Kongregacja podkreśla konieczność uczestniczenia w nim wielu podmiotów. Na pierwszym miejscu wymienia rodziców, którzy „dali życie dzieciom (...) i dlatego muszą być uznani za pierwszych i głównych (...) wychowawców”⁸. Szczególny obowiązek chrześcijańskiego wychowania dziecka zgodnie z nauką Kościoła spoczywa na katolickich rodzicach⁹. Nie znaczy to jednak, że rodzina

⁴ Kan. 795 KPK.

⁵ Jan Paweł II, *Adhortacja „Catechesi tradendae”* (16 października 1979), nr 69.

⁶ Sobór Watykański II, *Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim „Gravissimum educationis”* [dalej: DWCh], nr 1.

⁷ Tamże.

⁸ Tamże, nr 36.

⁹ Por. kan. 226 §2 KPK.

jest jedynym środowiskiem wychowawczym. Jest pierwszym i najważniejszym, ale nie jest jedynym, o czym przypomina Kongregacja w następujących słowach *Listu* (por. nr 2).

Pomiędzy wszystkimi ośrodkami, które przyczyniają się do prawidłowego wychowania dzieci i młodzieży, szczególne znaczenie posiada szkoła, jak przypomina Kongregacja, przywołując nr 5 DWCh. Jednocześnie podaje motyw tego szczególnego znaczenia, którym jest specyficzny element sprzyjania przekazywaniu kultury i wychowania do życia wspólnego. Edukacji szkolnej nie należy zatem traktować jedynie jako obowiązku szkolnego lub obowiązku nauki, lecz jako formę współpracy pomiędzy rodzicami a szkołą w wychowaniu ich dzieci¹⁰. Kościół zatem stoi na stanowisku, że zadaniem szkoły nie jest jedynie przekazywanie wiedzy, lecz także uczestnictwo w szeroko rozumianym procesie wychowawczym, przygotowującym ostatecznie do podjęcia w wolności odpowiedzialnego życia społecznego. Stąd też, gwarantowane przez ustawodawstwo międzynarodowe oraz prawa człowieka „prawo rodziców do wyboru wychowania zgodnego z wyznawaną przez nich wiarą winno być bezwzględnie zabezpieczone”¹¹. Ponadto katolicy rodzice, w celu zapewnienia chrześcijańskiego wychowania własnych dzieci, „powinni kierować swoje dzieci do szkół zapewniających katolickie wychowanie. Jeśli nie mogą tego uczynić, mają obowiązek sami zatroszczyć się o to, by dzieci poza szkołą otrzymały należne wychowanie katolickie”¹².

Nawiązując do spoczywającego na rodzicach obowiązku, Kongregacja w numerze czwartym pierwszej części *Listu* przypomina postanowienie DWCh 7, w którym zostało wyrażone prawo i obowiązek „domagania się, aby dzieci ich mogły korzystać z owych pomocy i aby czyniły postępy w formacji chrześcijańskiej harmonijnie z świecką”. Dalszy cytat z soborowej Deklaracji wskazuje na przychylną i pełną wdzięczności postawę Kościoła względem tych władz i państw, które „pomagają rodzinom, aby wychowanie dzieci we wszystkich szkołach mogło się odbywać zgodnie z własnymi zasadami moralnymi i religijnymi tych rodzin”¹³.

Nie dziwi zatem fakt, że Kongregacja, dostrzegając zagrożenia dotyczące nauczania religii w szkołach, przypomina zarówno rodzicom, jak i władzom państwowym o podstawowym prawie rodziców do wychowania ich dzieci zgodnie z własną wiarą i przekonaniem oraz o obowiązku państwa umożliwienia realizacji tego prawa. Troska Kongregacji wynika także z szerszego spojrzenia na zada-

¹⁰ Prawodawstwo polskie rozróżnia obowiązek szkolny, który spełnia się przez uczęszczanie do szkoły podstawowej i gimnazjum, oraz obowiązek nauki, który spełnia się przez uczęszczanie do szkoły ponadgimnazjalnej lub w formach pozaszkolnych do ukończenia 18 roku życia. Por. *Ustawa z dnia 25 lipca 1998 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty*: Dz.U. z 1998 r., nr 117, poz. 759.

¹¹ Jan Paweł II, *Adhortacja „Familiaris consortio”* (22 listopada 1981), nr 40.

¹² Kan. 798 KPK.

¹³ DWCh 7.

nia szkoły, co zostało już wcześniej wyrażone w kann. 801-802 KPK, a teraz jest przypomniane. Kanony uwypuklają to, co jest charakterystyczne dla kościelnej wizji szkoły. Podkreślone w nich zostało zadanie szkoły, które nie polega na przekazie wiedzy, lecz na wychowaniu, które w szkołach katolickich przepełnione jest duchem chrześcijańskim. Cechą szkoły jest zatem wychowanie, które powinno ogniskować się wokół całościowej edukacji pokoleń, mając na uwadze ich przyszłe życie społeczne.

4. NATURA I TOŻSAMOŚĆ SZKOŁY KATOLICKIEJ

Druga część *Listu* została poświęcona przypomnieniu: a) zasad, na których opiera się istnienie szkoły katolickiej; b) prawa rodziców i dzieci do otrzymania katolickiego wychowania; c) zasad pomocniczości i współpracy w wychowaniu.

Na całej wspólnotcie chrześcijańskiej, w tym w sposób szczególny na ordynariuszu miejsca, spoczywa obowiązek uczynienia wszystkiego „by wierni mogli otrzymać katolickie wychowanie”¹⁴. Nie ulega wątpliwości, że szczególną rolę w katolickim wychowaniu odgrywa szkoła katolicka niezależnie od podmiotu, który ją prowadzi i nią kieruje (wspólnoty, zgromadzenia zakonne). Kongregacja zwraca uwagę, że ten rodzaj szkoły jest ściśle związany z kościelną hierarchią, co wynika z formy jej ustanowienia (por. kan. 803), a zatem i na niej spoczywa obowiązek zagwarantowania, poprzez odpowiedni dobór osób o nieskalanej doktrynie i uczciwym życiu, katolickiego wychowania. Szkoła katolicka, będąc kościelnym podmiotem z racji jej wychowawczej działalności, w której harmonijnie łączą się wiara, kultura i życie, jest jedną z form ekspresji całej wspólnoty kościelnej, której katolickość jest zagwarantowana przez jej ścisły związek z kościelną hierarchią (por. nr 5-6).

Istnienie szkół katolickich gwarantuje w ten sposób możliwość spełnienia przysługującego rodzicom i dzieciom prawa do wychowania prawdziwie katolickiego. Wyrazem całościowego podejścia Kościoła do integralnego wychowania dzieci i młodzieży jest włączenie w proces wychowawczy, przepełniony ewangelicznym duchem, pozostałych elementów procesu edukacyjnego, takich jak: formacja ogólnoludzka, kulturowa, naukowa, które są charakterystyczne dla każdej szkoły (por. nr 7).

Przypominając następnie o konieczności istnienia porozumienia w procesie wychowawczym pomiędzy szkołą (kierownictwo, nauczyciele) a rodziną, które coraz bardziej staje się obecnie problematyczne, Kongregacja wskazuje na konieczność zaangażowania się rodzin w życie szkoły za pomocą różnych form uczestnictwa (stowarzyszenia, spotkania, zebrania). Stwierdzenie to stanowi jed-

¹⁴ Kan. 794 §2 KPK.

nocześnie wskazanie dla samej szkoły, która powinna umożliwić rodzicom uczestnictwo w procesie wychowawczym prowadzonym przez szkołę (por. nr 8).

W ostatnim numerze (9) tej części *Listu*, Kongregacja zwraca uwagę na istniejącą zasadę pomocniczości, która opiera się na prawie do wolności w popieraniu i zakładaniu szkół katolickich przez jakikolwiek podmiot w Kościele. Zasada pomocniczości tym samym wyklucza „wszelki monopol szkolny, który sprzeciwia się wrodzonym prawom osoby ludzkiej, a także postępowi i upowszechnianiu samej kultury, pokojowemu współżyciu obywateli i pluralizmowi istniejącemu dziś w bardzo licznych instytucjach”¹⁵.

5. NAUCZANIE RELIGII W SZKOLE

Trzecia część *Listu* zaczyna się od obszernej (przynajmniej w stosunku do poprzednich części) prezentacji natury i celu nauczania religii w szkole (nr 10-14). Kongregacja nawiązuje do uprzednio wskazanych zasad, powtarzając, że formacja moralna i religijna przyczyniają się do kształtowania indywidualnej i społecznej odpowiedzialności oraz innych cywilnych cnót, stanowiąc tym samym wartość dla dobra wspólnego. Nie ten jednak motyw jest głównym powodem troski Kościoła o nauczanie religii w szkole. To nauczanie jest przede wszystkim wymogiem antropologicznej koncepcji człowieka otwartej na transcendentny wymiar ludzkiego istnienia. Nauczanie religii w szkole jest jednym z aspektów prawa do edukacji¹⁶. Zaniedbanie nauczania równoznaczne jest zatem z pozbawieniem uczniów istotnego elementu ich osobowego rozwoju, który ze swej natury pozwala na osiągnięcie żywotnej harmonii pomiędzy wiarą a kulturą (por. nr 10).

Odwołując się do społeczeństwa pluralistycznego, Kongregacja podkreśla, że prawo do wolności religijnej domaga się zapewnienia nauczania religii w szkole oraz gwarancji, że to nauczanie będzie zgodne z przekonaniem rodziców. Kongregacja przypomina, że prawo rodziców do wychowania potomstwa zgodnie z własną wiarą i przekonaniem zostaje naruszone ilekroć „zmusza się dzieci do uczęszczania w szkole na wykłady, które nie są zgodne z przekonaniem religijnym rodziców, albo jeśli się narzuca jedyny system wychowania, z którego całkowicie usunięta zostaje formacja religijna”¹⁷.

Podejściem ideologicznym do wychowania uczniów określa Kongregacja sytuacje, w których nauczanie religii jest spychane na bok. Taka sytuacja może powodować pewne błędy, zamieszanie w umysłach uczniów i jednocześnie szkody dla nich samych w ich niepełnym wówczas procesie wychowawczym. Konse-

¹⁵ DWCh 6.

¹⁶ Por. kan. 799 KPK.

¹⁷ Sobór Watykański II, *Deklaracja o wolności religijnej* „*Dignitatis humanae*” [dalej: DWR], nr 5.

kwencją tego może być następnie postawa indyferentyzmu, o ile nauczanie zostanie sprowadzone do komparatystycznego i neutralnego przedstawienia wszystkich religii (por. nr 12).

Z przedstawionych powyżej motywów wynika, że nauczanie religii w szkołach ma swoją specyfikę w stosunku do innych przedmiotów. Dlatego też „władza cywilna, której właściwym celem jest troszczenie się o wspólne dobro doczesne, powinna uznawać życie religijne obywateli i sprzyjać mu”¹⁸. Nie jest zatem kompetencją władzy ustalanie treści przekazywanej podczas lekcji religii, gdyż odpowiada za to kościelna hierarchia jako gwarant katolicyzmu i wychowania *ratione materiae* (por. nr 13-14). Jeśli „władza państwowa pozwala sobie kierować aktami religijnymi albo przeszkadzać im, to należy stwierdzić, iż przekracza wyznaczone dla niej granice”¹⁹.

Następnie, w dwóch punktach, Kongregacja przypomina zasady dotyczące nauczania religii w szkołach katolickich (nr 15-16). Cechą charakterystyczną tych szkół jest włączenie nauczania religii w cały proces wychowawczy, co świadczy o specyfice i najgłębszej racji ich istnienia²⁰. Takie nauczanie wpisuje się jednocześnie w „prawo do tego, aby nie przeszkadzano im [wspólnotom religijnym – T.G.] w publicznym nauczaniu i wyznawaniu swej wiary słowem i pismem”²¹. Jest to zatem forma świadectwa, jakie katolicy dają innym osobom, w tym także niekatolikom, którzy wraz z katolikami mogą być uczniami szkół katolickich. W takim procesie wspólnego wychowania należy jednak wystrzegać się rozpowszechniania „wszelkiej działalności, która by miała posmak przymusu albo nieuczciwego czy niedostatecznie usprawiedliwionego nakłaniania”²².

Ostatnie dwa numery (17-18) tej części *Listu* zostały poświęcone nauczaniu religii w aspekcie kulturowym i w odniesieniu do katechezy. To nauczanie wpisuje się w misję ewangelizacyjną Kościoła na równi z innymi formami ewangelizacji, takimi jak katecheza w parafii, chrześcijańskie wychowanie w rodzinie czy stała formacja wiernych. Nauczanie religii różni się od pozostałych form zakresem, w którym jest dokonywane oraz wyznaczonymi celami. Celem katechezy jest przede wszystkim doprowadzenie człowieka do przyłgnięcia do Chrystusa²³. Celem nauczania religii w szkole jest ukazanie uczniom istoty i tożsamości chrześcijaństwa oraz chrześcijańskiej wiary w oparciu o osiągnięcia wiedzy filozoficznej, teologicznej czy innych nauk, które ukazują treść Objawienia. Wynika

¹⁸ Tamże, nr 3.

¹⁹ Tamże.

²⁰ Por. Jan Paweł II, *Catechesi tradendae*, nr 69.

²¹ DWR 4.

²² Tamże.

²³ Por. Jan Paweł II, *Catechesi tradendae*, nr 5; Kongregacja Duchowieństwa, *Dyrektorium katechetyczne* (15 sierpnia 1997), nr 80-87.

z tego, że nauczanie religii rządzi się tymi samymi wymogami systematycznymi i metodologicznymi, co nauczanie innych przedmiotów w szkole. Z takiego podejścia nie wynika, iż nauczanie religii w szkole jest czymś dodatkowym lecz jej przekaz umiejscawia się w dialogu interdyscyplinarnym z innymi przedmiotami nauczania.

Na podstawie tych wywodów Kongregacji można stwierdzić z przekonaniem, że właściwym miejscem do nauczania religii jest szkoła, która powinna stworzyć odpowiednie warunki nauczania i rozwijać wiedzę w niej przekazywaną w interdyscyplinarnym dialogu z wiedzą religijną, które ostatecznie spotykają się w realizacji celu, jakim jest integralne wychowanie człowieka i jego odpowiedzialne zaangażowanie się w życie społeczne na rzecz dobra wspólnego.

6. WOLNOŚĆ

Ostatnia część *Listu* (nr 19-20) została poświęcona ukazaniu zależności pomiędzy wolnością wychowania, wolnością religijną i katolickim wychowaniem. Zostało w niej zawarte podsumowanie dotychczasowych rozważań i przypomnianych zasad. Dwiema podstawowymi zasadami, zgodnie z którymi należy domagać się od władz państwowych nauczania religii w szkole, są: a) prawo do wychowania; b) prawo do wolności religijnej uczniów i dzieci, którego realizacja dokonuje się w dwóch wymiarach. Pierwszym z nich jest wolność wyboru szkoły, drugim natomiast wolność uzyskania w różnych ośrodkach kształcenia takiej formy nauczania wyznawanej religii, która będzie w stanie zintegrować religijną tradycję z wychowaniem w wymiarze kulturowym i naukowym, właściwymi dla każdej szkoły. Konsekwencją tychże zasad jest wymóg wobec władzy państwowej, „której zadaniem jest strzec i bronić wolności obywatelskiej, (...) dbać zgodnie z zasadami sprawiedliwości rozdzielczej o takie rozdzielanie zasiłków państwowych, aby rodzice zgodnie ze swym sumieniem w sposób naprawdę wolny mogli wybrać szkoły dla swych dzieci”²⁴. Kongregacja podkreśla jednocześnie obowiązek spoczywający na rodzicach zbiegania „o to, ażeby ustawy państwowe dotyczące kształcenia młodzieży zapewniały jej także w szkole wychowanie religijne i moralne”²⁵.

Kongregacja nie przestaje jedynie na przypomnieniu ciążyących na władzy państwowej i rodzicach obowiązków zadbania o należyty przekaz religii w szkołach. Stwierdza jednocześnie, że Kościół jest świadomy istnienia różnych form ograniczania wolności religijnej ze strony władz państwowych, czy to poprzez regulacje prawne czy w praktyce. Wobec takiej sytuacji, Kościół nie może prze-

²⁴ DWCh 6.

²⁵ Kan. 799 KPK.

stać domagać się realizacji zasad wolności religijnej i wolności wychowania. Nie może też na tym poprzestać. Jego zadaniem jest zatroszczenie się o organizację szkolnictwa, które będzie wychodziło naprzeciw możliwości realizacji tychże podstawowych praw człowieka.

7. REGULACJE PRAWNE W POLSCE

Po drugiej wojnie światowej, władza ludowa w Polsce przystąpiła do likwidacji nauki religii w szkole. Ostatecznie nauczanie religii zostało usunięte ze szkół na mocy *Ustawy z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty*. Religia katolicka powróciła do szkół publicznych w roku szkolnym 1990/1991 na mocy Instrukcji Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3.08.1991 r., po wcześniejszych uzgodnieniach podjętych w dniu 27.06.1990 r. przez Komisję Wspólną Rządu RP i Konferencji Episkopatu Polski²⁶. Instrukcja przewidywała wprowadzenie nowego przedmiotu nauczania jako nadobowiązkowego i dobrowolnego we wszystkich podległych Ministerstwu przedszkolach i szkołach. Decyzja ministra została zaskarżona do Trybunału Konstytucyjnego przez Rzecznika Praw Obywatelskich (RPO) jako niezgodna z art. 2 cytowanej *Ustawy o rozwoju oświaty z 1961 r.* i z art. 18 i 19 *Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego* oraz z art. 1 i 3 Konstytucji²⁷. Trybunał orzekł o legalności Instrukcji Ministra, a problematyka związana z kwestią podnoszoną przez RPO, która dotyczyła trybu wprowadzania nauczania religii do szkół, przestała istnieć po uchwaleniu *Ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty*. Kolejne zarzuty ze strony RPO skierowane do Trybunału Konstytucyjnego odnośnie do kolejnych rozporządzeń ministerialnych wskazują, że powrót nauki religii do szkół nie przebiegał w sposób niebudzący sprzeciwów.

Dość często argumentacje przeciw wprowadzeniu nauki religii do szkół koncentrowały się wokół rozumienia treści ogólnych zasad dotyczących współistnienia państwa i Kościoła. Dotyczyły one konstytucyjnej zasady rozdziału Kościoła i państwa, świeckiego i neutralnego charakteru państwa oraz wolności sumienia i wyznania, równouprawnienia obywateli czy prawa do milczenia. Szkoda, że dyskusja wobec zaistniałych problemów, jak zwraca uwagę jeden z jej uczestników, „wzbudziła reperkusje wykraczające daleko poza płaszczyznę argumentów prawnych. Dyskusja stoczyła się na płaszczyznę polityczną”²⁸. Ostatecznie jednak

²⁶ Nauczanie religii przez pozostałe związki wyznaniowe w Polsce zostało wprowadzone do szkół na mocy Instrukcji Ministra z dn. 24.08.1990 r.

²⁷ Szeroko na ten temat por. M. Pietrzak, *Demokratyczne, świeckie państwo prawne*, Warszawa 1999, s. 203-217.

²⁸ Tamże, s. 219.

nauczanie religii wróciło do szkół²⁹. Według danych Ministerstwa Oświaty Narodowej (VI/2010) religia obecnie nauczana jest w Polsce w 72% szkół wszystkich szczebli i rodzajów, a etyka w 2,4% szkół³⁰. Brak nauczania religii we wszystkich szkołach, w których uczą się katolickie dzieci, pozostaje zatem nader aktualnym wyzwaniem dla Kościoła i rodziców.

Nie milkną jednak protesty dotyczące już nie tyle samej zasadności nauczania religii, co kwestii szczegółowych rozwiązań prawnych. I tak np. Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu uznał w czerwcu 2010 r. zasadność skargi polskiego ucznia, który twierdził, że kreska na świadectwie szkolnym w miejscu religia/etyka narusza jego prawo do milczenia w sprawie przekonań religijnych, gdyż ujawnia fakt, iż jest on osobą niewierzącą. Jednocześnie RPO zwrócił się do Ministerstwa z zapytaniem dotyczącym obecnie sposobu realizacji przez nie prawa ucznia uznanego przez Trybunał w Strasburgu³¹.

8. ZAKOŃCZENIE

Na zakończenie *Listu okólnego* Kongregacja jeszcze raz wskazuje na motywy jego wydania. Dostrzega związek, jaki istnieje pomiędzy działalnością wychowawczą Kościoła, która jest integralnym elementem jego misji, a postanowieniami i pragnieniami państw, którym zależy na kształtowaniu i rozwoju społeczeństwa sprawiedliwego w oparciu o szacunek dla praw człowieka (por. nr 20). W takim sformułowaniu można odczytać dwa stałe wyznaczniki, na których Kościół opiera swoją aktywną obecność we współczesnym świecie.

Pierwszym nich jest stała obrona prawa do wolności religijnej i nauczania religii, które są prawami człowieka. Ich przestrzeganie wyznacza i organizuje pokojowe współżycie obywateli państwa. Drugi z nich stanowi dostrzeżenie wychowania religijnego jako elementu szerszego wychowania młodego człowieka, któremu państwo poświęca tak wiele uwagi. Konsekwencją współpracy państwa i Kościoła w nauczaniu religii jest możliwość budowania społeczeństwa obywatelskiego w oparciu o wartości religijne i etyczne.

²⁹ Podstawę prawną stanowią: *Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r.* (art. 53 ust.4); *Konkordat z 28 lipca 1993 r.* (art. 12); *Ustawa z dnia 7 września 1991 o systemie oświaty*. Tekst jednolity ustawy (Dz.U. 2004, nr 256, poz. 2572) głosi w: Art. 12. 1. Publiczne przedszkola, szkoły podstawowe i gimnazja organizują naukę religii na życzenie rodziców, publiczne szkoły ponadgimnazjalne na życzenie bądź rodziców, bądź samych uczniów; po osiągnięciu pełnoletniości o pobieraniu nauki religii decydują uczniowie.

2. Minister właściwy do spraw oświaty i wychowania w porozumieniu z władzami Kościoła Katolickiego i Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych określa, w drodze rozporządzenia, warunki i sposób wykonywania przez szkoły zadań, o których mowa w ust. 1.

³⁰ Por. *Problem z religią/etyką. Trybunał pyta*, <http://wiadomosci.onet.pl/2197848,11,problem_z_religiaetyka_w_szkole_tribunal_pyta,item.html>, (data dostępu: 15.07.2010).

³¹ Por. tamże.

RELIGIOUS EDUCATION IN SCHOOLS IN *CIRCULAR LETTER* OF THE CONGREGATION FOR CATHOLIC EDUCATION

Summary

Congregation for Catholic Education in Circular letter to the Presidents of Bishops' conferences on religious education in schools (May 5, 2009) beholds the relationship between educational activity of the Church, which is the integral part of its mission, and decisions and wishes of the nations, which take care of the formation and development of a just society based on the respect for the human rights. In this formula can be found two fixed reference points of the Church regarding its mission in the modern world. The first is the permanent protection of the religious freedom and teaching religion, which are the part of the human rights. The second is the perception of the religious education as the part of the wider process of young people education. The consequence of such approach is the possibility of building the civil society based on religious and ethical values.

Keywords: Congregation for Catholic Education; Circular letter to the Presidents of Bishops' conferences on religious education in schools (May 5, 2009)

Nota o Autorze: O. prof. UKSW dr hab. T. Galkowski C.P. jest kierownikiem katedry Teorii Prawa Kościelnego Wydziału Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kard. Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. W jego kręgu zainteresowań i badań znajdują się zagadnienia filozoficzne i teologiczne prawa.

Słowa kluczowe: Kongregacja Wychowania Katolickiego; List okólny do przewodniczących Konferencji Episkopatów o nauce religii w szkole (5.05.2009)

